

Szóba se állj vele!

EÖRSI ISTVÁN

Mielőtt rátérnék a versre, melynek oroszlánrésze volt abban, hogy 1957 májusában öt, szeptemberében pedig nyolc évre ítélték nek, le szeretném szögezni, hogy Múzsámnak ezt a hozadékát széptani szempontból nem tartom többre, mint azt a nagylegzetű költeményt, mellyel Rákosi Mátyást tiszteltem meg hatvanadik születésnapján. A magasztaló pátosz költőietlen, ha az anyag, amelyet áthat, alkalmatlan a megformálásra. Az indulat, mely világtörténelmi értelemben hazugnak minősül, nem szülhet érvényes verset. Majakovszkij gyász-költeménye Leninről a zsenire valló ötletek és fordulatok káprázatos bősége ellenére reménytelenül elhibázott. Az emberiség tapasztalatai ugyanis egy kvázivallás naiv profétájának mutatják a költőt, aki a szovjet állam megalapítóját a Megváltó szerepkörébe próbálta emelni.

De nem jár jobban az igaz történelmi pillanat által szült indulat sem, ha a költő nincs abban a helyzetben, hogy ki-kilépve belőle kívülről és felülről is alakítsa. A legvégtesebb szenvedély sem nélkülözhet a formálás folyamatában némi objektivitást. Csakhogy éppen az objektivitásra voltam teljességgel képtelen 1956. november 8-án, amikor a szóban forgó verset remekeltem. Négy nappal korábban hajnalban felébredtem odahaza, baljós sugallatnak engedve bekapcsoltam a Szabad Kossuth Adót, és döbbenet értesültem arról, hogy a Szovjetunió megtámadta Magyarországot. Magamra kapdostam ruháimat, és elrohantam munkahelyemre, a Parlament legfelső emeletén berendezett Szabad Kossuth Rádió stúdiójába. Az adó ünnepélyes zenét sugárzott, és Nagy Imre kiáltványát, „Csapataink harcban állnak. A kormány a helyén van”, továbbá Háy Gyula szolidaritásért esengő szózatát a világ értelmiségéhez. Háy is ott volt a feleségével, maga olvasta be több nyelven szövegét. Addig maradtunk ott, amíg be nem lökték az ajtót a szovjet kiskatonák, és hasra vetve magukat ránk nem irányították golyószórójukat. Egy magyarul beszélő személy megparancsolta, hogy gyülekezzünk a téren, a főbejárat előtt. Kilopakodtam a Parlament egyik oldalsó kijáratán. Otthon női üzenet várt, hogy bizonyára le fognak tartóztatni – a telefonáló felajánlotta feleségemnek, hogy ő majd elbújtat. Mielőtt az árulásnak ezen az iszonyatos napján életem volna ezzel a stílusos ajánlattal, órákon át kószáltam az

utcaikon, néztem, mint valami pingpongmeccset, az egymásra lövöldözőket. Egy magányos felkelő fegyverrel kínált, megráztam a fejem, mire géppisztolyát lóbálva rám ripakodott, hogy akkor viszont mit keresek itt, azonnal tűnjek el. A halállal játszadozva átszaladtam a Damjanich utcán, melyet teljes hosszában lőttek a szovjet géppuskások, de szerencsém volt. Aztán még vagy egy tucatszor volt aznap szerencsém. Se élni, se halni nem volt kedvem. Állapotomat meglehetősen pontosan rögzíti a vers, amelyet két nap múlva írtam:

*Kőbálvánnyá válva
hallgatom a híreket.
Új vérhullajtásra
nem bíztatlak titeket.
Magam sem bíztatom
senkivel, semmivel.*

*Piros dühvel telve
fekete gyászt viselek.
Fegyverletételre
sem bíztatlak titeket.
Magam sem bíztatom
senkivel, semmivel.*

„Új Bach-korszak közelít” – ebben a sorban összegeztem e napok legfontosabb felismerését. Mit mozgósíthattam e felismerés ellen? A kétségbeesést és a dühöt. 25 évesen belém döbbsen, hogy életemet feltehetően idegen elnyomók és áruló kiszolgálóik terroristikus uralma alatt kell leélnem. Ezt a prognózist még nem enyhíthette és nem árnyalhatta bölcsesség, se irónia, így hát november 8-án fülsértő, kibicsakló üvöltözést produkáltam vers helyett. Ugyanezen a napon barátom, Angyal István, a Tűzoltó utcai felkelő csoport vezetője az életét és otthonát okkal féltő lakosság könyörgésére felhagyott a fegyveres ellenállással, és beköltözött a Péterfy Sándor utcai kórházba, ahol a sebesült felkelők, szovjet katonák, ávósok és civilek egymás vérében ázva hörögtek a túlszűfolt kórtermekben és folyosókon. Angyal a kórház néhány orvosának támogatásával az alagsorban sokszorosító műhelyt rendezett be, és „Fegyveres Forradalmi Ifjúság” aláírással rölapokat állított elő. Ezekben azt követelte, hogy a szovjet hadsereg takarodjon ki

az országból, és Kádár áruló klikkje adja vissza a hatalmat a törvényes Nagy Imre-kormánynak. Versem megírásának másnapján már ott ültem Angyal mellett az alagsori lócán, és három-négy napig vele maradtam. Fel-felbukkant ott közös barátunk, Gáli József is, a meseköltő és drámaíró, akinek menyasszonya a kórház orvosa volt. Vézna, magas, szívbjajos fiatalember, kopasz fején rejtelmes okból konspirációs célokat szolgáló fehér micisapka, orrán nyolc dioptriás szemüveg, a kórház halljában imbolygott oszloptól oszlopig, mint valami komikus kalandfilmben. Már csaknem két évtizede halott, de látom, ahogy most a szívéhez kap, amiért még mindig ugratom. „Hát nem szeretsz?” – kérdi fájdalmasan. Angyal nevet, és nevet Csongovai Peer Olaf is, aki a Tűzoltó utcai felkelő csoportban Angyal parancsnoktársa volt, és szintén a kórházban húzta meg magát. Csongovai igen férfias jelenség, barna sörényű, izmos, vállas, kerek képű rendező szakos főiskolai hallgató. Fizikai bátorsága az örültséggel határos, érdeklődése a kétnemű világ varázslatai iránt enyhén szólva univerzális. Felesége egyébként Gáli menyasszonyának a húga. Mi négyen a forradalom előtt egy éven keresztül éjszakánként gyakran ultiztunk nálam, odahaza, és blattverés közben megpróbáltuk értelmezni a bizonytalan jövő kacér ígéreteit. 1957. november 9-én ismét összekeverültünk a kórházban, picike Muszáj-Herkulesek, immár kártyátlanul és kacér ígéretek nélkül tettük, amit dolgunknak véltünk. Nem reméltük, hogy röpcéduláinkkal ki tudjuk kergetni az országból a szovjet hadsereget. De erkölcsi megfontolásból, vagy inkább ösztöneink sugallatára nem tartottuk lehetségesnek, hogy felhagyjunk az ellenállással, amíg fizikailag nem gátolnak meg benne. Emlékszem, együtt hallgattam Angyallal a lócán november 11-én Kádár rádiós szövegét, melyben amnesztiát ígért a felkelőknek. Egyetlen szavát sem hittük el. „Engem például fel fognak akasztani” – mondta prófétikusan Angyal.

(Ezen a helyen jól jönne írói szempontból, ha felleleveníteném barátom alakját, annál is inkább, mert 1958. december elsején megállt az akasztófa alatt, és azóta nem öregszik. Már írnam is: magas, nyurga fiatal férfi, hátra fésült, fekete, hullámos haj, tisztaságot sugárzó homlok, finom metszésű orr, vékony, de nem penge élességű, ironikus mosolyra szívesen görbülő ajkak satöbbi. Már sokszor írtam róla, ecseteltem a küllemét is, és most félelem fog el, hogy talán nem őrá emlékszem már, hanem a leírásaimra, nem őt vetítem tehát papírra, hanem a képet, amelyet a halála óta eltelt évtizedekben kialakítottam róla, és amelyet folyvást újrafogalmazok és stilizálok.)

A *Szóba se állj vele*-t már első napon felajánlottam neki – persze a szerző nevét is feltüntetve – sokszorosításra. Az ifjú költő nem gondol börtönre és halálra, ha előmozdíthatja a nép ügyét, továbbá a saját halhatatlanságát. Angyal sokszorosításra alkalmasnak találta a költeményt. Készült is belőle néhány száz pél-

dány, de terjesztésével tudomásom szerint hamar felhagytak, mert a vers második oldala szőrén-szálán eltűnt. Egyik vádlott-társam azt állította a tárgyaláson, hogy ő tüntette el ezt az oldalt, egy strófa miatt, amelyet nem tudott összeegyeztetni keresztény neveltetéséből fakadó humanista meggyőződésével. Íme a kifogásolt négy sor:

*Te asszony,
ha ez megölelhet,
csókjától rohadjon
széjjel a tested.*

Vádlott-társam, aki csakugyan mélyen vallásos fiú volt, ismerte már a börtön világát. Amikor kisgyerek volt, szülei Németországba emigráltak, ő pedig kamasz korában kétszer is megpróbált utánuk szökni. Családegyesítési kísérlete mindkétszer dutyiban végződött. Elképzelhető, hogy nem volt kedve harmadszor is rács mögé kerülni. Vallomása mindenesetre kapóra jött az ügyvédeknek, mert így érvelhetett azaz, hogy e vers magánügyem maradt, nem izgathatt senkit az államrend ellen, hiszen senki sem látta néhány hozzám hasonló beállítottságú ellenforradalmárokon kívül, akiket már nem kellett izgatni, hiszen nélkülem is elég izgatottak voltak. A bírónő, B. Tóth Matild, aki gyenge hátú, alacsony, aszketikus kisugárzású rettenetként él emlékezetemben, nem fogadta el ezt a védekezést, mert többen látták a szöveget, és mert olyan tömény ellenforradalmi érzület ölt benne testet, mely potenciálisan folyvást veszélyezteti a társadalmat. A véletlen is a bírónő segítségére szolgált. Még tartott a per, amikor egy amerikai magyarok által szerkesztett antológiában megjelent a teljes költemény – az antológia összeállítója a nagybetűs Szabadság megszállottjaiként nem latolgathatták, hogy az antológia Magyarországon élő szerzőinek szabadságát miképpen befolyásolja hazafias vállalkozásuk.

Versem hőse a megszálló szovjet katona. A nyitó sorok nagyvonalúan elismerik, hogy minden más vonatkozásban ő is ember:

*Visong neki is tán otthon gyermeke,
s bóbiskol fókabajszú atyja,
a gabonaszárát is tán megsimogatja –
itt szóba se állj vele.*

*Itt szóba se állj vele,
mert árulás itt az a szó –
otthon lehet a becsület embere,
itt: gyilkos, elnyomó!*

Helyben vagyunk. A téma a megszállás.

*Itt szóba se állj vele,
ne is nézz rája,
tán épp anyádba
lőtt bele.*

*Parancsra jött?
Semmiről se tehet?
Lehet.*

*De te
iszonyú bünt veszel magadra,
ha csak egy pillanatra
szóba állsz vele.*

Az egész versdokumentum ezt a gondolatot variálja, túlzón, vicsgorgón, teljességgel humortalanul. Mégsem érzek kísértést arra, hogy emberileg elhatároljam magam tőle. Mindmáig azonosnak érzem magam az a fiatal emberrel, aki ha aljassággal vagy árulással szembesül, lemond a beleérzésről és a részvétteljes megértésről, mert ezeket az érzéseket a megbocsátás felé vezető út bölcsességgel bebútorozott közbülső álmomásainak tekinti. Úgy vélem, alkalmazkodást parancsolóan követelő rossz korszakokban erkölcsileg gyümölcöző az efféle intranzigens magatartás. Csak épp a belőle fakadó hátrányokat kell elviselnünk. Előszörban a magányra gondolok. Az intranzigens ember példával szolgál arra, hogy a látszat ellenére nem az alkalmazkodás az egyetlen túlélhető életstratégia. Így hát pusztán létével arra figyelmezteti az alkalmazkodókat, akik döntéseiket az elfogadható alternatíva hiányával indokolják, hogy kényelemszeretettől becsapják magukat. Közben persze tudja, hogy fölöttébb tapintatlanul viselkedik, és ezt nem bocsátják meg neki. De további veszélyekkel is járhat a magánnyal párosult csökönyösség. Egy 1962-ben írt szonettben tercináiban efféle kórképpel rukkoltok elő:

*Talán épp ez a nagy konokság volt a baj.
Mint hőt és fényt és hangot a sziklafal,
visszavertem az áradó világot.*

*Védekezve a fertőző anyag
ellen kizártam magamból magamat.
S már látszanak a rejtett hasadások.*

Ezt a veszélyt a legmagasabb művészi színvonalon Moliere ábrázolta a *Misanthrope*-ban. A főhős szakadatlanul és önsorsrontó eltökéltséggel ontja könyörtelen ítéleteit, és mint az abszolút igazság bajnoka az apró megalkuvásokat is a vérforraló bűnök rangjára emeli. De Moliere hőse langyos társadalmi közegben ágál, komikuma is abból az ellentétből fakad, mely robbanásra kész lelkiállapota és a kor petyhüdt hangulata között feszül. Az én lelkiállapotom viszont 1956. november 8-án, versem írása közben nem volt örültebb, mint a rommá lőtt város, és nem áradt be-

lőle feketébb gyász, mint a köztereken elkapart tete-mekből.

Ezért aztán ma sem találok kivetnivalót abban, hogy 1956. november 8-án csupán egy őrjöngő versre futotta lelki készleteimből. Csak arra tudtam gondolni, hogy a szovjet katona „gyilkos”, „elnyomó”, és hogy „Menjen haza!” Ezt ismétli mániákusan a vers:

*Másként tán víg cimborák lehetnétek,
de most halálos vétek
ha ránevetsz.
Ha ránevetsz,
bénuljon meg a szád,
örökös vigyor
merevüljön reád.*

És:

*Ha kedves volna is szívének a gyermek,
kisdededet hozzá ne engedd,
édesanya.
Számára itt fű se teremjen,
menjen
haza!*

A vers utolsó két sora így summázza a tanulságokat:

*Szóba se állj vele,
mert árulás itt a szó –
otthon tán lehet becsülete,
itt: gyilkos, elnyomó!*

Miközben idézem ezt a versdokumentumot, aggodalom fog el. Csak nem azért rántom le ezt a verset, hogy közben henceggessek vele? Remélem, nem sülyedtem odáig, hogy fasisztoid és kripli kollégáim lovashadseregének bizonygassam, akik minduntalan hazaárulónak vagy jobb esetben hazátlan bitangnak tüntetnének fel, hogy micsoda nagy hazafi voltam én már akkor, a vereség napjaiban, amikor még fűtyültek a golyók, és járőrök szedegették össze a forradalmársággal gyanúsítottakat. Nem miattuk, hanem magam miatt nem szeretném szégyenszemre felöltöni a sokat próbált, hős frontharcosok viharvert, terepszí-nű öltözékét. Nemrégiben egy felolvasó esten, melyen egy kurta beszámoló is elhangzott a magyarországi szamizdat történetéről, az alaposan felkészült előadó beszéde közben unalommal elegyedő szégyenérzés fogott el a pódiumon. Miután a szónok, régi, kiváló ellenzéki, elsorolta érdemeinket, szólásra jelentkeztem, és formás beszédben tudattam a hallgatósággal, hogy nekem nem a magyar nép felemelkedése lebegett lelki szemeim előtt, amikor tilalmas gondolatokat publikáltam tilalmas nyomdatermékekben, és nem is az igazságot akartam érvényre juttatni, és semmilyen magasztos eszme nem vezérelt, csupán az ön-zó vágy, hogy jól érezzem magam.

Annyi ebben az igazság, hogy valamikor a hetvenes évek vége felé, amikor egy osztrák folyóiratnak írtam tanulmányt Lukács Györgyről, munka közben sosem érzett boldogság fogott el. Könnyen kitaláltam az okát. Noha írásom minden mondatával nyíltan megsértettem a Magyarországon elfogadott publikációs közmegegyezést, életemben először nem derengtek fel lelki szemeim előtt a halálosan unt és utált funkcionárius cenzorpopfák. Boldog voltam: nem azon kellett tönnöm a fejem, hogy miként mentsem papírra, amit igaznak vélek, hanem azon, hogy mit is vélek igaznak, és hogy az én igazságom miként fogalmazható meg a legpontosabban. Ettől kezdve nem akartam lemondani erről a boldogságról. Valami hasonló örömben volt részem már a forradalom idején is, mert a cenzúra összeomlott, és a golyók füttyülésébe a szabadság kamaszos füttyszava vegyült. A *Szóba se állj vele* sem hőstett volt, hanem egyszerűen csak rossz vers, mely igaz, de szertelen és ezért megformálhatatlan indulatból fakadt. Vígabb kedéllyel olvasom, mint korábbi rossz verseimet, melyeknek őszinteségedezete silányabb lelki szükségletből fakadt. Büszke azonban már csak azért sem vagyok rá, mert írása és röpirattá való átlényegülése közben nemcsak a megformálás mikéntjével nem törődtem, hanem a kockázatokkal sem. Kockázatokat észlelő ingerküszöböm akkortájt (és aztán még évtizedekig) a normálisnál jóval magasabb volt. De azért távolról sem volt olyan magas, mint barátomé, Angyal Istváné, aki a halált nem is egyszerűen kockázatnak, hanem bizonyosságnak fogta fel, erkölcsi értelemben pedig kisebb kockázatnak, mint a túlélést, és az ezzel járó, életfogytiglanig tartó gerincgörcsítő kompromisszumokat. Ezzel nem interpretálok, hanem összegezem a véleményét, ahogyan a Péterfy Sándor utcában vitáink során megfogalmazta. Vele ellentétben én feltétlenül életben akartam maradni, és ezért hajlandó

voltam különféle ravaszkodásokra is. Később szóba álltam, ha nem is az orosz katonákkal, hanem például a szellemi szabadságot elnyomó pártfunkcionáriusokkal, és az Írószövetség szolgálékú vezérkarával. Baráti kapcsolatokat ápoltam olyan emberekkel, akik bebeszélték maguknak, hogy a kisebb rosszat nevezhetjük akár aránylag nagyszerűnek is. Rendszeresen keztem fogtam egy hajdankori verőlegénnyel, annak reményében, hogy kiadja fiókjában pihenő kézirataimat. „Gyilkosok között füttyörészek / s tudom hogy tudják hogy tudom” – írtam 1978-ban, Nagy Imre kivégzésének huszadik évfordulóján. És még előbb, 1967-ben:

*Szabadság, szerelem,
bekapnám mindkét horgot,
csak e kettő kell nekem,
a tömegsírrol szívesen lemondok.*

Petőfire utaltam, de Angyalra gondoltam e sorok megfogalmazása közben is. Gyakran gondolok rá, életem számos morális dilemmájának mérlegelése közben, mint olyan magas mércére, melyre bámulva nézek fel, de amelyet kedvem sem volna átugrani. Hősiességem mindig csak addig terjed, amíg összeegyeztethető élvetéséggel. Jó volt megírni a *Szóba se állj vele*-t, bármilyen pocsk ez a vers; sőt, még ülni sem volt olyan rossz miatta, legalábbis utólag így érzem, mert a börtön-élmények juttattak el arra a magam választotta senki földjére, mely halott barátom és legtöbb kortárs kollégám birodalmai között terült el. Jó látnom, dokumentumtól dokumentumig szökdécselve, hogy különféle hitekkel és nézetekkel megrakodva mindig ugyanaz az ember menekíti magát tovább, egyik gyalogságból a másikba, vargabetűkkel is e senki földje felé, vagyis olyan irányba, melynek jelenlegi végső pontján az én hangomon hangzik fel, hogy „Jelen”.